

VÁLLALKOZÁSOK MAGYARORSZÁGON, 1992–1997

DR. SCHMUCK OTTÓ

A KSH Gazdaságelemzési és Informatikai Intézete (ECOSTAT) egy évtizede folytat kutatásokat a magyarországi vállalkozások tevékenységéről. Első ízben került azonban sor arra, hogy hosszabb, hat évre vonatkozó idősoros elemzést tegyen közzé, amely 1998. december első felében jelent meg. Fontosabb megállapításait foglalja össze e tanulmány, mely a vállalkozások expanszióját vizsgálja a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisán, majd bemutatja a társasági adóbevallások alapján készített vizsgálat eredményeit. Ezt követően részletesen elemzi a vállalkozások méreteit, költségeit, eredményességét, eszközeit és forrásait, likviditási helyzetét és tulajdon szerinti megoszlását.

A vállalkozások számának alakulása 1992 és 1997 között

Már az 1995. esztendő fejleményei jelezték, de az 1996-1997-es évek adatai végérvényesen arra utalnak, hogy az 1989 utáni gazdasági átalakulás a gazdasági szervezetek számát tekintetve a végéhez ért. A struktúra korábbi – főleg a gazdasági szereplők számával, összetételével jellemezhető – átalakulásának üteme erőteljesen lefékeződött, a forradalminak is joggal nevezhető változások befejeződtek. Kialakult a vállalkozások, a vállalkozási formák új rendje, és az új gazdasági szerkezet várhatóan már lassúbb ütemben, elsősorban a folyamatosan színre lépő új, valamint a piaci versenyben elhaló vállalkozások belső evolúciós szakaszában fog tovább fejlődni.

Az elmúlt nyolc-kilenc év változásainak dinamikáját jól mutatja, hogy a vállalkozások száma ezen időszak alatt közel megháromszorozódott, és a centralizált szervezeti struktúrát leváltva, napjainkra – a nemzetközi adatokat tekintve talán már túlzott mértékben is – Magyarország a kisvállalkozások országává lett. 1989 végén a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 360 ezer vállalkozás és 31 ezer egyéb (non-profit) szervezet működött Magyarországon. A vállalkozások legnagyobb részét (320 ezer) az egyéni vállalkozások tették ki, jelentős (24 ezer) volt a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások (főleg gazdasági munkaközösségek) száma. A mintegy 15 ezer jogi személyiségű társas vállalkozás többségét a szövetkezetek (7500) és a korlátolt felelősségű társaságok (4500) alkották. A szervezeti centralizáció mértékét jelzi ugyanakkor, hogy a termelés legnagyobb hányadát adó és az állóeszköz-állomány legnagyobb részét működtető állami vállalatok száma mindössze 2400 volt. A regisztrált vállalkozások száma 1995-ben érte

el a csúcspontját. Ekkor 1053 ezer vállalkozást és ezekkel együtt összesen 1115 ezer gazdasági szervezetet regisztráltak Magyarországon. Ezt követően megindult az egyéni vállalkozások számának csökkenése, aminek következtében 1997 végére a regisztrált vállalkozások száma már elmaradt az egymilliótól, a regisztrált gazdasági szervezetek száma pedig ezzel párhuzamosan 1067 ezerre csökkent. A vállalkozások között 791 ezer-ről 660 ezerre mérséklődött az egyéni vállalkozások száma, miközben a betéti társaságok köre 107 ezerről 140 ezerre szélesedett. Igaz, ezen vállalkozások egy részének piaci jelenléte csupán látszólagos, az 1997 végén nyilvántartott egyéni vállalkozásoknak csak 70 százaléka, az egyéb gazdálkodási formáknak (a betéti társaságoknak) 85 százaléka működött ténylegesen.

1997 végén az egyéni vállalkozások és betéti társaságok szám szerinti túlsúlya ellenére a termelés nagy részét a jogi személyiségű társas vállalkozások adták, amelyek szerkezetére szintén a nagyarányú átalakulás jellemző. A társas vállalkozások száma 1989 és 1997 között mintegy nyolcszorosára nőtt. Ezen belül azonban a szövetkezetek száma alig változott, a korlátolt felelősségű társaságok száma viszont a 23-szorosára, a részvénytársaságoké több mint a tízszeresére emelkedett. 1997-ben a társas vállalkozások 90 százalékát a kft.-k alkották. A bejegyzett kft.-k és rt.-k 85-90 százaléka valóban működött is, ez azonban a szövetkezeteknek csak alig valamivel több mint a feléről mondható el.

Bár az uralkodó gazdasági formák többé-kevésbé közismertek, nem látszik haszontalannak az alapvető formák definíciójának megadása, hiszen ezek pontos ismeretében lényegesen jobban érthető a tanulmány további mondanivalója. A három fő forma a következő.¹

– *Betéti társaságok:* „A betéti társaság létesítésére irányuló társasági szerződéssel a társaság tagjai üzletszerű, közös gazdasági tevékenység folytatására vállalnak kötelezettséget oly módon, hogy legalább egy tag (beltag) felelőssége a társasági vagyon által nem fedezett költségekért korlátlan, és a többi beltaggal egyetemleges, míg legalább egy másik tag (kültag) csak társasági szerződésben vállalt vagyoni betétje szolgáltatására köteles, a társaság kötelezettségeiért azonban nem felel.”

– *Korlátolt felelősségű társaságok:* „A korlátolt felelősségű társaság olyan gazdasági társaság, amely előre meghatározott összegű törzsbetétekből álló törzstőkével (jegyzett tőkével) alakul, és amelynél a tag kötelezettsége a társasággal szemben csak törzsbetéteinek szolgáltatása és a társasági szerződésben esetleg megállapított egyéb vagyoni hozzájárulás szolgáltatására terjed ki. A társaság kötelezettségeiért ... a tag nem felel.” (1998. június 16-tól a törzstőke törvényben előírt minimális összege hárommillió forint.)

– *Részvénytársaságok:* „A részvénytársaság olyan gazdasági társaság, amely előre meghatározott számú és névértékű részvényekből álló alaptőkével (jegyzett tőkével) alakul, és amelynél a tag (részvényes) kötelezettsége a részvénytársasággal szemben a részvény névértékének vagy kibocsátási értékének szolgáltatására terjed ki. A részvénytársaság kötelezettségeiért a részvényes nem felel.” (A részvénytársaság alaptőkéje nem lehet kevesebb húszmillió forintnál.)

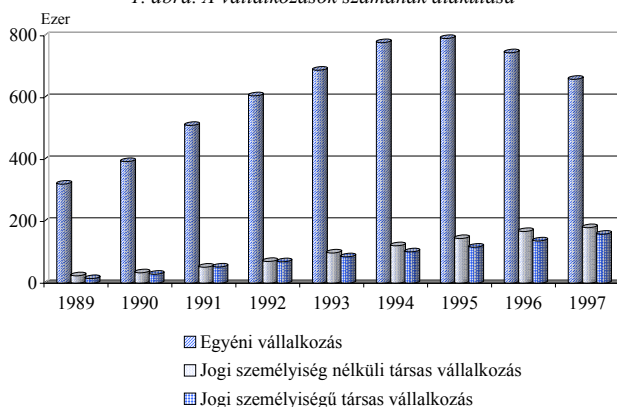
A kilencvenes évtized közepén az évek óta tartó folyamatokban jelentős módosulások következtek be, amelyek a vállalkozások száma növekedésének alakulásában, valamint a működő és az összes regisztrált vállalkozás megváltozott arányában jutottak kifejezésre. A kezdeti vállalkozási „boom” lendületének kimerülése után az évtized közepén megindult az öntisztulás folyamata, a bármilyen okból tartósan nem működő vállalkozások folyamatosan hagyják el a piacot, ahol így egyre nagyobb részt foglalnak el a valóságos piaci szereplők.

A vállalkozások számának a kilencvenes évek elejére jellemző robbanásszerű növekedése 1994-1995 táján megtört. 1995-ben a regisztrált egyéni vállalkozások számának

¹ *Forrás:* Az 1997. évi CXIV. törvény a gazdasági társaságokról. (A szerző kiemelése.)

növekedése gyakorlatilag megállt, 1996-ban 45 ezres, 1997-ben pedig további 86 ezres csökkenés következett be. Jelentősen mérséklődött ugyanakkor a társas vállalkozások növekedésének üteme is, ami a szerkezeti változással egészült ki, hogy a működő jogi személyiségű társas vállalkozások (túlnyomórészt kft.-k) száma 1997-ben megközelítette a jogi személyiséggel nem rendelkező társas vállalkozások (döntően bt.-k) számát.

1. ábra. A vállalkozások számának alakulása

A kilencvenes évek közepének másik jelentős változása, ami elsősorban a jogi személyiséggel nem rendelkező vállalkozások körében mutatkozott meg, a működő vállalkozások arányának növekedése a regisztrált vállalkozásokon belül. Természetesnek tekinthető, hogy – összefüggésben a gazdaság átalakulásával – az évtized elején számos kényszer szülte, vagy a jogszabályok kihasználására épült, valóságos gazdasági alap nélküli vállalkozás alakult, amelyek a szabályok változása következtében hamarosan életképtelenné váltak, formai fenntartásuk is folyamatos veszteséget jelentett. Ebben az értelemben egy önmagán túlszaladó folyamat önkorrekciójáról beszélhetünk akkor, amikor évről évre, sőt hónapról hónapra kimutatható, hogy a regisztrált vállalkozások egyre nagyobb hányada ténylegesen is működő vállalkozás.

1997-ben a regisztrált több mint 1,1 millió gazdasági szervezet 97 százaléka 11 főnél kevesebb munkavállalót foglalkoztatott. Az is megállapítható, hogy a legkisebb vállalkozásoknak csak alig több mint a fele működött és hogy a nagyobb méretkategóriákban a működő vállalkozások aránya is egyre nagyobb, a legnagyobb méretkategóriában már csaknem valamennyi bejegyzett vállalkozás működött is. A regisztrált szervezeteknek közel háromnegyed részét kitevő egyéni vállalkozás között legnagyobb arányt a szellemi szabadfoglalkozásúak (37%) képviselték. Ugyanakkor a regisztrált szellemi foglalkozásúaknak csak kevesebb mint a negyven százaléka, a kereskedőknek, kisiparosoknak és a mezőgazdasági önálló vállalkozóknak pedig a háromnegyed része működött valóban.

1996-1997-ben a munkavégzés jellegét tekintve az egyéni vállalkozások összetétele jelentősen megváltozott: csökkent a tevékenységüket mellékfoglalkozásként űzők aránya, ezzel szemben a nyugdíjasok és a főfoglalkozásúak súlya megnövekedett. Míg a főfoglalkozású egyéni vállalkozók háromnegyede működő vállalkozás, addig a mellékfoglalkozásúaknál 53, a nyugdíjasoknál pedig mindössze 46 százalék a ténylegesen is működő vállalkozások aránya.

A vállalkozások területi elhelyezkedését tekintve Magyarországot az erős területi differenciáltság jellemzi. Székhely szerinti megoszlásuk alapján 1997 végén a legtöbb működő vállalkozás a fővárosban, Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén és Bács-Kiskun megyében tevékenykedett. A vállalkozói aktivitást kifejező mutató, az ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma Budapesten, továbbá Zala, Csongrád, és Pest megyében volt az átlag felett. Az átlag alattiak közül Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Heves, Békés megyét lehet nevesíteni, területükön az ezer lakosra jutó vállalkozások száma nem éri el a fővárosi átlagnak a felét sem. Lényegében ehhez a körhöz tartozik Hajdú-Bihar megye is, ami azt jelenti, hogy a vállalkozói aktivitás a legalacsonyabb és az országos átlagtól a legnagyobb mértékben elmaradó a Dunától keletre eső területeken, pontosabban az Északi-Hegyvidék, valamint Csongrád megye kivételével a Tiszántúl régióiban.

Az eddigiekben a KSH adatait használtuk, a továbbiakban az ennél részletesebb adatok közé tekintünk be, ezért bemutatjuk, hogy az elemzéshez használt adatállomány a gazdasági szervezetek mekkora hányadára és mely területeire vonatkozik.

A feldolgozás adatbázisát a társaságiadó-bevallások alkotják, azaz minden olyan gazdasági társaság, egyéni vállalkozás szerepel vizsgálati körünkben, amely 1992 és 1997 között adóbevallást nyújtott be. Ez a kör nem azonos a KSH-kiadványokban szereplőkkel, csupán – bizonyos megszorításokkal – a gazdasági társaságok adatai vethetők egybe a működő gazdasági szervezetekre vonatkozó KSH-adatokkal. Külön hangsúlyozni kell, hogy e feldolgozás nem tartalmazza a pénzügyi tevékenység, biztosítás („J” jelű) gazdasági ág adatait. Ennek az az oka, hogy a pénzügyi tevékenység elszámolása az eszközök, a források, az eredmény-levezetés tekintetében olyan egyedi vonásokkal bír, tartalmában a gazdaság egyéb területeitől olyan mértékben eltér, hogy figyelembevételre nagyságrendjénél fogva jelentősen torzítaná a vállalkozások egészére vonatkozatható képet. (A pénzügyi tevékenység, biztosítás vizsgálatáról a magyarországi vállalkozások átfogó elemzésekor természetesen nem lehet lemondani, de az külön tanulmány tárgyát képezi.)

1. tábla

A vizsgálatba bevont vállalkozások száma, megtermelt GDP-je és foglalkoztatottainak száma

Magnevezés	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.
	évben					
Vállalkozások száma	110 434	133 390	174 214	192 690	221 410	224 812
a regisztráltak százalékában	15	16	18	19	21	23
Megtermelt GDP (milliárd forint)	1266	1492	1884	2409	2983	4943
az összes GDP százalékában	43	42	43	44	45	45*
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	2 309,6	2 079,0	2 156,3	1 993,1	2 081,6	2 004,7
a foglalkoztatottak százalékában	53	51	54	50	53	55

* Becsült adat.

Megjegyzés. Regisztrált vállalkozások: a jogi személyiségű gazdasági társaságok, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok és az egyéni vállalkozások együtt. (A vizsgált vállalkozásoknak az összes működő vállalkozáshoz viszonyított aránya lényegesen magasabb (a reprezentáció jobb) a táblában szereplőnél, de erre vonatkozóan az időszak egészére nincsenek adataink.) A megtermelt (közéltítő) GDP-t az adatbázisunkból folyó áron számítottuk a következőképpen: GDP= értékesítés nettó árbevétele + aktivált saját teljesítmények értéke – eladott áruk beszerzési értéke – alvállalkozói teljesítmények – anyagköltség – egyéb költség + biztosítási díj + földbérleti díj – 20 ezer forint alatti értékcsökkenés.

A mennyiségi korlátokat tekintve ugyanakkor elmondható, hogy amennyivel szűkebb az általunk vizsgált kör, annyival bővebb a rendelkezésre álló információ mennyisége, így az itt közölt adatok lényegesen gazdagíthatják a magyar gazdaság vállalkozásainak működéséről alkotott képünket. A vizsgálatba bevontak körét, a gazdaság egészen belüli súlyát illusztrálják az 1. tábla adatai.

Mint a tábla adataiból kitűnik, a reprezentáció szintje (a foglalkoztatottak száma kivételével) az évek folyamán növekszik, ami egyrészt abból fakad, hogy ezen időszak alatt növekedett a gazdasági társaságok aránya az egyéni vállalkozásokkal szemben, másrészt pedig a regisztrált vállalkozásokon belül emelkedett a ténylegesen működő vállalkozások aránya.

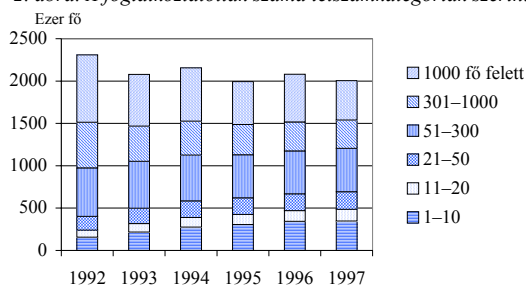
A vállalkozási szerkezet a vállalkozások mérete szerint

A magyarországi vállalkozások méret szerinti struktúrájának jelenlegi állapota – összehasonlítva a nyugat-európai országokkal – nem tekinthető szerves fejlődési folyamat eredményének. Egyáltalán nem túlzás a „radikális”, a „robbanásszerű” jelző használata azoknak a változásoknak a leírására, amelyek az utóbbi közel egy évtizedben lejátszódtak, még annak ellenére sem, hogy ezek nem voltak előzmény nélküliek. A hetvenes években a mezőgazdaságban, a vendéglátásban, majd a nyolcvanas években szinte az egész gazdaságban megkezdődött az erősen centralizált szervezeti struktúra lazítása, a kisvállalkozások erősítése. Ez azonban akkor, az ideológiai béklyók szorításában, nem lehetett átütő erejű – viszont kiváló előiskolát jelentett a későbbi fordulathoz –, teljessé csak az új politikai rendszer alapjainak kiépülése után, a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójától válhatott. A nyolcvanas évtized legvégéig mindössze néhány ezer szervezet (lényegében vállalat, állami gazdaság, szövetkezet) alkotta a gazdaság törzsét, az ettől eltérő vállalkozási formák súlya elenyésző volt. Az évtized utolsó esztendejében, 1989. január 1-jén lépett hatályba a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény. Ez a jogi szabályozás szélesre tárta a kaput az új vállalkozási formák előtt, addig azonban a korábbi centralizált szervezeti szerkezet lényegében érintetlen maradt.

1989 után páratlan gyorsasággal jelentek meg az új vállalkozási formák – elsősorban a betéti társaságok, a korlátolt felelősségű társaságok, a részvénytársaságok –, amelyeknek és később a privatizációnak köszönhetően a szervezeti (és tulajdonosi) centralizáció néhány év alatt lebomlott. A szocialista nagyvállalatok kft.-kre, rt.-kre töredeztek szét, a méret szerinti hierarchia csúcsán állók száma jelentősen megfogyatkozott. Ugyanakkor és e mellett az egyéni kezdeményezés nagyon gyakran kényszerszülte erősödése következtében a törpe- vagy mikrovállalkozások, továbbá a kisvállalkozások száma ugrásszerűen megnőtt, de nem erősödött ugyanilyen intenzitással a középvállalkozások köre. Napjainkra a szervezeti piramis alja nemzetközi összehasonlításban is túl szélessé vált, egyes formáknál (egyéni vállalkozók) a telítettség és a kifulladás egyértelmű jelei mutatkoznak. Ezzel szemben a piramis dereka, a középvállalkozások köre még nem elég erős, további szélesedésére van szükség, amit valószínűleg már lassúbb szerves fejlődés eredményeként, az alulról felkapaszkodók munkája biztosíthat. Az egyes vállalkozástípusok súlyának, szerepének kilencvenes évekbeli változását a foglalkoztatott-létszámnak, a belföldi árbevételnek, az exportárbevételnek és a megtermelt GDP-nek az alakulása illusztrálja.

1992 és 1997 között a 300 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató vállalkozások aránya jelentősen megnőtt, míg a nagyobbak tekinthető szervezetek által foglalkoztatottak létszáma csökkent. A foglalkoztatási szerkezetben a kisebb vállalkozások között lényegesen csak az 1–10 főt foglalkoztatók aránya emelkedett. Erre azért fontos felhívni, mert a munkanélküliség alakulásában jelentős szerepük lehet, ugyanis a legkisebb vállalkozások azok, amelyek tartalékok hiányában a leginkább ki vannak téve a konjunktúra hullámzásainak. Az OECD-országok tapasztalata is azt mutatja, hogy ebben a körben a legkisebbek a 3-5 éven túli gazdasági túlélési esélyek, itt a legnagyobb a fluktuáció, a megszünések és az új alakulások kiváltotta mozgás.

2. ábra. A foglalkoztatottak száma létszámkategóriák szerint

Megjegyzés. A vállalati méretet a bevallott (bejelentett) létszám alapján határozza meg a statisztika, így a szürkénfeketén foglalkoztatottak nem szerepelnek az összesítésekben, ami feltehetőleg legnagyobb részt a legkisebb vállalkozások adatainak pontosságát érinti.

A belföldi értékesítés és az exportértékesítés árbevételének a vállalkozástípusok közötti megoszlásában jellegzetes eltérés található. Míg a belföldi árbevételben a kisebb vállalkozások aránya – a foglalkoztatott létszámhoz hasonlóan – növekszik, addig az exportárbevételben a 300 fő feletti vállalkozások súlya 1993 és 1996 között lényegében változatlan maradt, sőt 1997-ben jelentősen meg is nőtt. Érdekes felhívni arra is, hogy mind a létszám, mind az árbevételek vonatkozásában az 1–10 fős vállalkozások részese-de nagyjából ugyanakkora, mint a 11–50 főt foglalkoztatóké együttesen.

A megtermelt GDP 1992–1997. évi, vállalatok közötti megoszlása annyiban tér el az eddigiektől, hogy a 300 főnél többet foglalkoztató vállalkozások részesedésének csökkenését nem az 1–9 fős, hanem az 51–300 főt foglalkoztató közép- és nagyvállalkozások arányának növekedése ellensúlyozta. E megállapítás tartalmát azonban árnyalni kell, ugyanis a következtetés levonásakor nem azonos dolgokat hasonlítottunk össze: a GDP nagyságát befolyásoló költségek elszámolásában a kisebb és a nagyobb méretű vállalkozások viselkedésében lényeges eltérések vannak. Minél kisebb egy vállalkozás, és teljesítménye minél inkább kötődik egy vagy több család megélhetéséhez, annál nagyobb mértékben fonódik össze – törvényes módon – az egyéni (végső) fogyasztás a vállalkozás költségeivel és így, áttételesen, a legkisebb vállalkozások összesített GDP-teljesítményével.

A vállalkozások létszám-kategóriák szerinti vizsgálata során elkerülhetetlen az ún. 0 fős vállalkozások külön elemzése. Ez a csoport, mely 1992 és 1997 között az összes vállalkozás közel egyharmadát képviselte, olyan vállalkozásokból áll, amelyek bevallásukban nem mutattak ki alkalmazottakat/foglalkoztatottakat. A hazai és a nemzetközi gyakorlat nem különíti el ezt a kategóriát, először e vizsgálatunk során választottuk le

a 0–10, illetve 0–11 fős csoportról, mert megfigyeléseink szerint a 0 fős vállalkozások² nem alkotnak homogén sokaságot. A továbbiakban azt kíséreljük megállapítani, hogy milyen mértékben tekinthető ez a csoport egységesnek, egyáltalán mennyiben minősíthető kisvállalkozásnak.

A 0 fős vállalkozásokat a mérlegfőösszeg nagysága szerint vizsgálva megállapítható, hogy miközben a legkisebb kategóriában (0–200 millió forint) számuk meghaladja a 99 százalékot, addig az a néhány száz 0 fős vállalkozás, amelyeknek mérlegfőösszege nagyobb 200 millió forintnál, a 0 fős csoport teljes nettó árbevételének átlagosan egyharmadát adja.

1996-ban a 0 fős vállalkozások összes árbevételének mintegy 60 százalékában a korlátolt felelősségű társaságok, 22 százalékában az egyéb vállalkozások (lényegében betéti társaságok) részesedtek. A harmadik helyen a százalékban alig kifejezhető számú részvénytársaságok álltak az értékesítés nettó árbevételének 13 százalékával. 1997-ben, a félévtizedes átalakulási folyamat végén, a helyzet gyökeresen megváltozott. A 0 fős vállalkozások árbevétele a részvénytársaságok árbevételének jelentős visszaesése következtében nagymértékben csökkent. A részvénytársaságok száma 1997-ben csak 18-cal volt kisebb, mint 1996-ban, de összes árbevételük 84,8 milliárd forintról 7,2 milliárd forintra esett vissza. Így az összes nettó árbevételben 13-ról 1,6 százalékra mérséklődött a részvénytársaságok részesedése. A korlátolt felelősségű társaságok részesedése szintén jelentősen csökkent, ugyanakkor az egyéb vállalkozások (lényegében a betéti társaságok) megkésztették részesedésüket a nettó árbevétel előállításában.

1996-ig az egy vállalkozásra jutó átlagos nettó árbevételt tekintve a részvénytársaságok kivételével minden gazdálkodási formában a 0 fős vállalkozások valódi mikrovállalkozások voltak. A részvénytársaságokat azonban nem lehetett ebbe a körbe sorolni, mivel átlagos árbevételük nagyságrenddel haladta meg a többiekét. 1997-ben az egy vállalkozásra jutó átlagos nettó árbevétel a részvénytársaságoknál a korábbiak egytizedére csökkent, és átlagosan már alig haladta meg a részvénytársaságok alapításához törvényben előírt minimális tőke összegét. Jelentősen csökkent a szövetkezetek és a korlátolt felelősségű társaságok egy vállalkozásra jutó átlagos nettó árbevétele is.

A 0 fős részvénytársaságok legnagyobb része olyan területen tevékenykedett – kereskedelem, nem anyagi szolgáltatások –, ahol lehetőségük volt arra, hogy működésüket ne a részvénytársasággal alkalmazotti viszonyban álló közreműködőkkel, hanem például ügynökökkel folytassák. A 0 fős részvénytársaságok jegyzett tőkéjének vizsgálata arra is felhívja a figyelmet, hogy ebbe a körbe olyan vállalkozások is bekerültek, amelyek a vállalatokhoz hasonlóan éppen átalakulóban voltak. 1996-ban a 0 fős részvénytársaságok 71 százaléka a mérlegfőösszeg és a nettó árbevétel alapján is még valódi mikrovállalkozásnak tekinthető, de a fennmaradó 29 százalékban már igazi nagyvállalkozások találhatók. 1997-ben a 0 fős részvénytársaságok 76 százaléka a mérlegfőösszeg és a nettó árbevétel szerint is még mindig valódi mikrovállalkozás. Ugyanakkor a maradék 24 százalék, az előző évekkkel ellentétben, az egy vállalkozásra jutó árbevétel alapján már nem

² A természetes személyek társulásain alapuló vállalkozásoknál (szövetkezetek, kft.-k, bt.-k) a kisebb vállalkozási méret mellett ez gazdálkodáshoz kapcsolódó sajátosság, hiszen a tagok maguk folytatják a vállalkozási tevékenységet. A vállalatok, részvénytársaságok esetében sem egészen természetellenes a 0 fős foglalkoztatás például abban az esetben, ha a foglalkoztatottak nem a vállalkozás, hanem az alapító(k) alkalmazottjai. Az esetek jó részében azonban ez az átalakulást, felszámolást jellemző átmeneti jelenség. Az sem zárható ki, hogy az esetek egy részében ezt a tájékoztató adatot nem vagy hibásan adták meg a bevallásokban.

minősíthető nagyvállalkozásnak, hanem sokkal inkább átalakuló, „kiürült vállalkozásként” jellemezhető, ahol a nagyértékű eszköz-(forrás-)állományra „filléres” árbevétel jut.

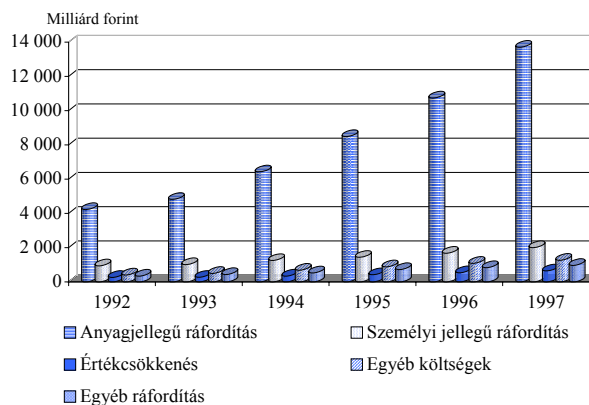
Összefoglalva, a 0 fős vállalkozások kiemelése a mikrovállalkozásokon belül a teljesítmények, a költségek, a jegyzett tőke stb. vizsgálata szempontjából, legalábbis 1997-ig, mindenképpen indokolt, ugyanis 1992 és 1996 között, ennek a 0 fős csoportnak szinte minden tagja mikrovállalkozásnak volt tekinthető, addig a vizsgált árbevételnek csak hétnyolcada származott az ide sorolt valódi mikrovállalkozásoktól, a maradék részt az átalakulásban lévő, ténylegesen nagyvállalkozások állították elő.

A vállalkozások költségei

1992 és 1997 között a vizsgálatba bevont vállalkozások száma valamivel több mint a kétszeresére, összes költségük a 3,2-szeresére emelkedett, így 1997-ben az egy vállalkozásra jutó költségek 48 százalékkal voltak csak magasabbak, mint az időszak kezdetén. Figyelembe véve az elmúlt években lezajlott inflációs folyamatokat, a vállalkozások átlagos költségei reálértéken jelentősen csökkentek, ami annak is tulajdonítható, hogy az átlagos vállalkozás mérete is lényegesen kisebb volt az időszak végén, mint 1992-ben.

A költségek közül az anyagjellegű és az egyéb költségek növekedtek az összes költség növekedésénél nagyobb ütemben. (Lásd a 3. ábrát.) Az egyéb ráfordítások az átlagtól némiképp elmaradva, az értékcsökkenés az átlagtól jelentős mértékben távolodva, míg a személyi jellegű ráfordítások minden más költségneemtől elszakadva emelkedtek.

3. ábra. A vállalkozások költségei

A költségek között legnagyobb súlyt az anyagjellegű ráfordítások képeztek. Arányuk kismértékben emelkedett is, miközben ugyanilyen mértékben csökkent a személyi jellegű kiadások hányada. Az értékcsökkenés, az egyéb költségek és az egyéb ráfordítások aránya szinte változatlan maradt. Az anyagjellegű és a személyi jellegű ráfordítások együttesen az összes költségnek átlagosan 84-85 százalékát tették ki.

A vállalkozások költségeinek tömege a foglalkoztatott-létszámmal szinte függvény szerinti kapcsolatban van. Két kivétel azonban akad: az 1–10 főt és az 51–300 főt foglalkoztatók csoportjai, melyek a „szokásos” és eddig megszokott súlynál nagyobb teret foglalnak el a költségekből.

A 0 fős speciális csoportot alkotó vállalkozásoktól eltekintve a költségek összetételéről megállapítható, hogy a vállalkozások méretének növekedésével csökken az anyagjellegű ráfordítások, és növekszik a személyi jellegű ráfordítások, valamint az értékcsökkenés és az egyéb ráfordítások aránya. Az anyagjellegű és a személyi jellegű ráfordításoknak a vállalkozás méretével ellentétes irányú mozgása sok egyéb ok mellett a kifizetett jövedelmekkel kapcsolatos különböző terhek szabályozására vezethető vissza. Így egyrészt az osztalék mint tőkejövdelem, másrészt a bérjellegű kifizetések mint költségek eltérő adóztatására (személyi jövedelemadó, társadalombiztosítási járulék, egyéb járulékok), másrészt a vállalkozás mérete által nagyrészt meghatározott választási lehetőségekre – amelyek természetesen elsősorban a kisebb társas vállalkozások előtt nyílhatnak meg – kell gondolni. Emellett a kisebb vállalkozásoknál, éppen a méret nyújtotta keretek kihasználásával több mód van a minimálbérrel történő foglalkoztatásra és így a kiadások csökkentésére. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a vállalkozás méretével együtt nő az egy foglalkoztatottra jutó személyi jellegű ráfordítások értéke és a legnagyobb vállalkozások csoportjában kereken kétszerese az 1–10 főt foglalkoztató kisvállalkozásoknál tapasztalhatónak.

A vizsgált időszakban a költségek szerkezete gazdálkodási formák szerint is igen nagy állandóságot mutatott. Az anyagjellegű ráfordítások súlyát tekintve a gazdálkodási formák között két csoport különíthető el. Az egyiket a vállalatok, a részvénytársaságok és a szövetkezetek alkotják, míg a másodikba a korlátolt felelősségű társaságok, az egyéni vállalkozások és az egyéb vállalkozási formák (lényegében a betéti társaságok) sorolhatók. Az első csoportba – a szövetkezetektől eltekintve – elsősorban a nagyobb vállalkozásokhoz kapcsolható gazdálkodási formák kerültek, így költségeik összetétele is azokéhoz hasonló. A szövetkezetek, amelyek általában kisvállalkozásokat jelentenek, a költségstruktúrákat tekintve valószínűleg azért kerültek ebbe a körbe, mert sajátos működési rendjüknel fogva kevésbé tudnak élni a már említett lehetőségekkel. Erre utal az is, hogy költségeik között a személyi jellegű ráfordítások aránya magasabb a kft.-knél, vagy a bt.-knél tapasztalhatónál.

A vállalatok és a részvénytársaságok az értékcsökkenésnek a többi vállalkozásénál magasabb arányában is hasonlóságot mutatnak: a vállalatoknál 4, a részvénytársaságoknál 5 százalék volt az amortizáció aránya, a többi vállalkozási formánál viszont nem érte el a 3 százalékot (a kft.-knél csak 2,5 százalék volt).

A vizsgált időszak végén a budapesti székhelyű vállalkozások számolták el az összes költség és ráfordítás 47 százalékát, ami megfelel a fővárosnak a gazdaságban általában elfoglalt (50 százalék körüli) súlyának. Kevéssel ezen átlag alatt volt az anyagjellegű és a személyi jellegű kiadások, míg felette volt az összes elszámolt értékcsökkenés, valamint az egyéb költségek aránya. Viszont Budapest főváros jellegéből fakadhat, hogy az összes egyéb ráfordításoknak majdnem kétharmada, tehát magasan az átlag fölötti hányada itt jelentkezett. Az egyéb ráfordítások ugyanis olyan tételeket is tartalmaznak, mint például a helyi iparüzési adó, amelyeknél érvényesülhet a nagyvárosi és a fővárosi jelleg. Az egyéb ráfordítások között kell elszámolni a különböző veszteségeket is (például árfo-lyam), a céltartalékokat, a bírságokat, büntetéseket, az adókat, adójellegű kifizetéseket, a kamarai tagdíjakat stb.

Az egyes régiók között a költségek szerkezetében nem jelentéktelen különbségek fedezhetők fel, de ezek nem hozhatók közvetlen összefüggésbe a régiók fejlettségével.

A vállalkozások eredményessége, jövedelmezősége

A vállalkozások számát tekintve, mint már említettük, a nyolcvanas évtized végétől szinte példa nélkül álló növekedés indult meg, ami a 90-es évek végére lassú, szerves átalakulási folyamattá szelídült. A piaci szűrésnek és az öntisztulásnak a folyamata jól nyomon követhető a vállalkozások eredményességének javulásán is. (Lásd a 2. táblát.) Míg az időszak kezdetén még a vállalkozások összesített üzemi (üzleti) eredménye is negatív volt, addig 1994-re az adózás előtti eredmény, 1995-re az adóalap és az adózott eredmény, 1996-ra pedig a mérleg szerinti eredmény is pozitívvá vált, azaz 1997-ben a vállalkozások már növelhették tőke- és eredménytartalékaikat.

2. tábla

A bevételek és az eredmény alakulása 1992 és 1997 között

Megnevezés	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.
	évben (milliárd forint)					
Bevételek összesen	6 038	6 998	9 208	12 035	15 115	19 266
Üzemi (üzleti) tiszta eredmény	-31	104	146	336	493	874
Pénzügyi műveletek eredménye	-127	-120	-139	-180	-162	-139
Rendkívüli eredmény	-23	-14	24	-19	-30	-7
Adózás előtti eredmény	-181	-39	30	125	290	755
Adózás előtti eredményt csökkentő tételek	333	531	683	818	1029	1196
Adózás előtti eredményt növelő tételek	368	500	601	750	985	1091
Adóalap	-147	-72	-53	54	243	664
Adózott eredmény	-231	-95	-52	45	181	626
Mérleg szerinti eredmény	-289	-160	-137	-37	24	305
Vállalkozások száma	110 434	133 390	174 214	192 690	221 410	224 812

Az 1992 és 1997 közötti javulás alapvetően annak az eredménye, hogy a vállalkozások alaptervekenységeinek bevételei tartósan gyorsabban növekedtek, mint költségei. A költségek lassúbb növekedése pedig, mint láttuk, elsősorban a személyi jellegű ráfordításoknak a többi költségnemnél mérsékeltebb ütemű emelkedésével magyarázható.

A vállalkozások erősödésére és versenyhelyzetük javulására enged következtetni az is, hogy export árbevételük az átlagos árbevétel-növekedést lényegesen meghaladóan nőtt az elmúlt évek során. (Az exportértékesítés nettó árbevétele a 4,6-szeresére, az összes bevétel, az értékesítés nettó árbevétele és a belföldi értékesítés nettó árbevétele a 3,2-szeresére emelkedett 1992 és 1997 között.) Ennek következtében az exportarány – az exportértékesítés nettó árbevételének aránya a nettó árbevételben – átmeneti csökkenés után az 1992. évi 14 százalékról az időszak végére közel 20 százalékra emelkedett, azaz a nettó árbevétel minden ötödik forintja külföldi értékesítésből származott.

Az adózás előtti eredmény kialakításában növekedett az adózás előtti eredményt csökkentő tételek szerepe, mivel ezek mind az árbevételeknél, mind a költségeknél gyorsabban emelkedtek. Ugyanakkor az adózás előtti eredményt növelő tételek növekedése az árbevételek és a költségek növekedésétől is elmaradt. Így az adózás előtti eredményt csökkentő, illetve növelő tételek együttes hatása az összes árbevétel 5,5-6,1 százalékaról az időszak végére 6,2-5,7 százalékra változott.

Az elmúlt években a különböző méretű vállalkozások között igen jelentős változások zajlottak le. 1992-ben még a vállalkozás méretével szinte együtt nőtt az adott létszám-kategóriában megtermelt árbevétel tömege. Ettől mind a belföldi, mind az exportértékesítés tekintetében egyedül az 1–10 főt foglalkoztató vállalkozások csoportja tért el, de az e csoportban elért együttes árbevétel így sem érte el az 51–300 főt foglalkoztatók csoportjában realizált árbevételt. A vizsgált időszak végére viszont a vállalkozási méret és az árbevétel közötti korábbi kapcsolat majdnem megszűntnek tekinthető, ugyanis ekkor már a legtöbb árbevételt az 1–10 főt és az 51–300 főt foglalkoztatók csoportja állította elő, így a nagyobb vállalkozások abszolút és relatív értelemben is hátrébb sorolódtak.

Az 1–10 főt foglalkoztató vállalkozások előretörése az árbevételben nem mutatkozott meg ugyanilyen mértékben és egyértelműen az exportértékesítési árbevétel alakulásában. (Lásd a 3. táblát.) Ugyanis ezek a vállalkozások is ahhoz az 1–50 fős kisvállalkozási körhöz tartoztak, amelyeknél az exportarány kisebb-nagyobb mértékben csökkent az elmúlt évek során. Az összes többi létszámcsoportban viszont az exporthányad az árbevételben jelentős mértékben növekedett. Ezek közül is kiemelkednek a 301–1000 főt foglalkoztató vállalkozások, ahol az exportarány a 2,4-szeresére emelkedett. Az 51–300 fős vállalkozások belföldi értékesítésének és a 301–1000 fős vállalkozások exportértékesítésének jelentős, gyors növekedése azért is tekinthető a távlatokban kedvezőnek, mert ez a gazdaságban ma még a szükségesnél kisebb súlyú közép- és nagyvállalkozások erősödésének a kezdeti jele lehet.

3. tábla

Az exportarány létszám-kategóriák szerint az időszak végén

Év	0	1–10	11–20	21–50	51–300	301–1000	1000-nél több
	főt foglalkoztatók exportaránya (százalék)						
1992	10,3	11,1	9,0	11,0	13,3	11,8	18,8
1996	14,2	8,6	8,4	10,2	17,2	22,4	23,4
1997	10,5	10,5	8,2	10,1	16,4	28,3	31,8

Az egyes gazdálkodási formák bevételeinek alakulása híven tükrözi azt a gyors átalakulási folyamatot, amely Magyarországon az elmúlt években végbement. Az 1992-ben még az árbevétel 19 százalékát adó vállalatok 1997-re szinte teljesen eltűntek. Helyükre elsősorban a korlátolt felelősségű társaságok léptek. A részvénytársaságok és az egyéb vállalkozási formák aránya csak kis mértékben nőtt, a szövetkezetek aránya viszont kevesebb mint a felére csökkent.

Az elmúlt években az árbevétel összetevői aránya tekintetében lényegében fennmaradt a főváros túlsúlya, de jelentős és öröndetes változás az észak-dunántúli régió exportárbevételének gyors növekedése és ennek következtében a főváros részesedésének közel húsz százalékpontos visszaesése. Ez a változásban azért is kedvező, mert a budapesti székhelyű vállalkozások exportárbevételének megháromszorozódása és az észak-dunántúli régió vállalkozásai exportárbevételének több mint a tízszeresére növekedése mellett következett be. (Pedig viszonylagosan az 1992. évi bázis sem volt alacsony, mivel az észak-dunántúli térség a főváros után a második helyen állt a régiók exportrangsorában. 1997-re a sorrend megváltozott, e régió megelőzte a fővárost.) A budapesti szék-

helyű vállalkozások súlya a számukat tekintve is csökkent, nőtt viszont részesedésük a belföldi és az egyéb árbevételek tekintetében.

A belföldi értékesítés nettó árbevétele a gazdasági ágak közül az ingatlanügyletek, a bérbeadás, a szállítás, a raktározás, a posta és távközlés, a gép-, jármű-, műszaki berendezések gyártása, az építőipar, a növényi és ásványi termékek előállításának területein nőtt az átlagot meghaladó mértékben. Érdeemes figyelni az egészségügy, a szolgáltatás és az oktatás ágazatokra, ahol ugyan az árbevétel ma még csak töredékét jelenti a többi területen kimutatottnak, de a növekedés kiemelkedő üteme egyértelműen jelzi a vállalkozók érdeklődésének erősödését ezen igen fontos gazdasági területek iránt. Az exportértékesítés nettó árbevétele átlagosan hatszoros növekedése okán meg kell említeni az ipart. Ezen belül kiugróan magas és 1992 és 1997 között több mint a tízenegyszeresére növekedett a gép-, jármű-, műszaki berendezések gyártása ágazat árbevétele. Emellett az élelmiszeripar, italgyártás, a kőolajipar, a vegyipar, a kohászat, fémfeldolgozás exportárbevételének növekedése volt számottevő az elmúlt években.

A vállalkozások eszközei és forrásai

A megfigyelt vállalkozások eszközeinek, forrásainak (mérlegfőösszegeinek) folyó árakon számított összege 1992 és 1997 között a 2,1-szeresére nőtt, miközben a vállalkozások száma is megkétszereződött. Mindez együtt azt jelenti, hogy az egy vállalkozásra jutó átlagos eszköz-(forrás-)érték – az inflációt figyelembe véve – változatlan árakon számítva jelentősen csökkent. A korábbi gazdálkodási szerkezet átalakulásának, továbbá az új kisvállalkozások tömeges színrelépésének következtében 1996-ig a vállalkozások átlagos mérete (folyó árakon) abszolút értékben is kisebb volt, mint 1992-ben. Ez a csökkenés azonban nem az egész gazdaságot érintette, hanem kizárólag a 1–10 főt foglalkoztató vállalkozások körében következett be, ezek mérlegfőösszegének átlaga az 1992. évnek csak alig valamivel több mint a fele volt 1996 végén. 1997-ben egyharmaddal emelkedett ugyan az átlag, de még így is abszolút értékben lényegesen elmaradt az időszak eleji szinttől. Az egy vállalkozásra jutó mérlegfőösszeg növekedése a legjelentősebb (50 fő felettiek) a legnagyobb vállalkozások csoportjainál volt.

1992 és 1996 között a vállalatoknál és a szervezeteknél csökkent (38, illetve 8 százalékkal) az eszközök (források) egy vállalkozásra jutó átlagos nagysága. A mérlegfőösszeg a legnagyobb mértékben az egyéb vállalkozási formáknál (100 százalékkal) és a korlátolt felelősségű társaságoknál (65 százalékkal) növekedett. A részvénytársaságoknál kismértékű (9%) volt az emelkedés, míg az egyéni vállalkozások átlagos mérlegfőösszege folyó árakon nem változott. 1997-ben viszont valamennyi vállalkozási formánál nőtt az átlagos mérlegfőösszeg, de a vállalatoknál, szervezeteknél nem érte el az 1992. évi szintet.

1992 és 1996 között a nagytérségek közül Pest megye és az Észak-Dunántúl kivételével valamennyi régióban jelentősen (10-20 százalékkal) csökkent az egy vállalkozásra jutó eszközök (források) értéke. Ezt követően 1997-ben 1996-hoz képest az Északi-hegyvidék megyéi kivételével, minden régióban emelkedett az egy vállalkozásra jutó eszközök (források) értéke. Az összesen 20 százalékos átlagos növekedés eredményeként 1997-ben Budapesten és az Alföldön a mérlegfőösszeg átlagos értéke elérte, Pest megyében és az Észak-Dunántúlon 25-30 százalékkal meghaladta az 1992. évi szintet, míg a Dél-Dunántúlon és az Északi-hegyvidéken jelentősen elmaradt attól.

A vállalkozások összevont mérlegfőösszegeinek 1992 és 1997 közötti változása a raktározás, posta és távközlés, a gép-, jármű-, műszaki berendezések gyártása, a szállítás és az építőipar területén az átlagot lényegesen meghaladta. Bár a súlyuk ma még nem jelentős, de feltétlenül fel kell figyelni az egészségügyben és az oktatásban tevékenykedő vállalkozások kiugró 7,5, illetve 3,2-szeres növekedésére is.

1992 és 1997 között az *eszközök* összetételében is jelentős változások zajlottak le. (Lásd a 4. táblát.) Megnőtt a forgóeszközök aránya, ami az inflációs körülmények között nem a vállalkozások likviditásának növekedését, hanem elsősorban az immateriális javaknak és tárgyi eszközöknek a relatív leértékelődését jelenti. 1989 és 1992 között jellemző volt, hogy a privatizáció és a régi szervezetek átalakulása, átalakítása folyamán az akkor még állóeszközöknek nevezett tárgyi eszközöket felértékeltek, azaz legtöbbször az eszközök nettó értékét a könyv szerinti bruttó értékkel tekintették egyenlőnek, vagy ahhoz közelítették, tehát a már egyszer leírt eszközök amortizálását újra kezdték. Később az eszközök átértékelésének ezt a lehetőségét korlátozták, így az 1992 utáni értékcsökkenés-elszámolás és az infláció együttesen a tárgyi eszközök súlyának csökkenését okozta.

A forgóeszközök közül leggyorsabban a vállalkozások értékpapír-állománya nőtt, 1992-ről 1997-re értékük megtízszereződött, arányuk az időszak végén elérte az eszközök 3,2 százalékát. A követelések, valamint a készletek állománya a vizsgált időszakban a 2,6-szeresére, illetve a 2,7-szeresére, míg a pénzeszközöké a 2,4-szeresére növekedett.

4. tábla

A vállalkozások eszközeinek összetétele

Eszköz	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.
	évben (milliárd forint)					
Befektetett eszközök	4 069	4 835	5 433	6 078	7 061	8 267
Immateriális javak	83	132	120	132	155	204
Tárgyi eszközök	3 266	3 957	4 489	5 070	5 923	6 835
Ebből beruházás	179	239	334	387	493	549
Befektetett pénzügyi eszközök	720	753	823	876	983	1 228
Forgóeszközök	2 451	2 767	3 346	4 250	5 247	6 672
Készletek	736	826	1 024	1 301	1 569	1 965
Követelések	1 191	1 315	1 571	2 035	2 494	3 096
Értékpapírok	48	80	119	208	333	493
Pénzeszközök	476	546	632	706	852	1 119
Egyéb eszközök	233	63	82	129	197	229
Egyéb (számviteli törvény miatti korrekció)	567	–	–	–	–	–
<i>Eszközök összesen</i>	<i>7 320</i>	<i>7 748</i>	<i>8 861</i>	<i>10 457</i>	<i>12 505</i>	<i>15 168</i>
Forgóeszközök az eszközök százalékában	.	35,7	37,7	40,6	42,0	44,0
Készletek az eszközök százalékában	.	10,7	11,5	12,4	12,5	13,0
Követelések az eszközök százalékában	.	17,0	17,7	19,5	19,9	20,4

A befektetett eszközökön belül a tárgyi eszközök aránya 2,5 százalékponttal nőtt 1992-höz képest, és 1997-ben 82,7 százalékot tett ki. A befektetett pénzügyi eszközök súlya ugyanilyen mértékben csökkent, és az időszak végén arányuk 15 százalék volt.

Az eszközök létszám-kategóriák szerinti összetételét tekintve szembeszökő a 11–50 fős vállalkozások kis súlya, ami a középvállalkozások egy részének gyengeségét tükrözi.

Az egyes gazdálkodási formák között igen határozott különbségek vannak az eszközök összetételét illetően. A részvénytársaságoknál, amelyek általában a legnagyobb vállalkozások körét is alkotják, a legmagasabb a tárgyi eszközök aránya. Ugyanakkor a vállalatoknál, amelyek a „kihaló” vállalkozási formák egyikét képviselik, a legmagasabb a befektetett pénzügyi eszközök aránya. Az alapítási lehetőségek szabályozásával függ össze, hogy a többi formához képest a betéti társaságoknál kiemelkedően magas az immateriális javak aránya.

1997-ben az összes befektetett eszköznek közel 95 százaléka két vállalkozási forma birtokában volt: mintegy háromötöde a részvénytársaságoknál, több mint egyharmada a korlátolt felelősségű társaságoknál volt található. A forgóeszközöknél lényegesen eltérő kép mutatkozik: a korlátolt felelősségű társaságoké volt a forgóeszközöknek több mint a fele, míg a részvénytársaságoké az eszközöknek nagyjából a 40 százaléka.

Az eszközök területi megoszlását tekintve a főváros és a vidék közötti különbségek alapvetők, de figyelembe kell venni, hogy a nagy nemzeti, országos vállalkozások túlnyomó része budapesti székhelyű, telephelyeik ugyanakkor a legtöbbször behálózják az egész országot. A legnagyobb (ezer fő feletti átlagos statisztikai létszám, 2,5 milliárd forint feletti nettó árbevétel, 1,25 milliárd forintnál nagyobb mérlegfőösszeg) magyar vállalkozások közül a fővárosi székhellyel bejegyzettek részesedése néhány kiemelten fontos ismérv alapján – a vállalkozások száma kivételével – meghaladja a hatvan százalékat. (A régiók közül csak Pest megyében nincs ilyen méretű vállalkozás.) Az eszközök tekintetében a főváros és a vidék közötti különbségek közül első helyen kell kiemelni, hogy a budapesti székhelyű vállalkozások gazdálkodásában mintegy kétszer akkora szerepet játszanak a befektetett pénzügyi eszközök, mint a többi régióban. Említésre méltó, hogy egyedül Pest megyében és Budapesten van „látható” súlya az immateriális javaknak az eszközök között.

A vállalkozások forrásainak szerkezetében 1992 és 1997 között lényeges változások következtek be. A legfontosabb ezek közül az, hogy jelentősen nőtt a vállalkozások eladósodottsága, azaz a saját forrás és az idegen forrás aránya ez utóbbi javára módosult.

5. tábla

A vállalkozások forrásai, 1992–1997

Forrás	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.
	évben (milliárd forint)					
Saját tőke	4 692	4 712	4 991	5 489	6 226	7 233
Jegyzett tőke	3 555	3 788	4 017	4 304	4 763	5 328
Tőke- és eredménytartalék	1 527	1 317	1 462	1 687	2 070	n.a.
Áthozott veszteség	101	233	355	496	734	n.a.
<i>Tartalék és veszteség egyenlege</i>	<i>1 426</i>	<i>1 084</i>	<i>1 107</i>	<i>1 191</i>	<i>1 346</i>	<i>1 600</i>
Mérleg szerinti eredmény	-289	-160	-137	-37	24	305
Céltartalékok	20	75	79	96	123	158
Kötelezettségek	2 449	2 853	3 590	3 660	5 895	7 317
Hosszú lejáratú kötelezettség	451	579	838	1 197	1 620	2 070
Rövid lejáratú kötelezettség	1 998	2 274	2 752	3 463	4 275	5 247
Egyéb	160	109	205	242	363	618
<i>Források összesen</i>	<i>7 320</i>	<i>7 748</i>	<i>8 861</i>	<i>10 457</i>	<i>12 505</i>	<i>15 168</i>

Az idegen forrásokon belül a hosszú lejáratú kötelezettségek nőttek gyorsabb ütemben, így a forgóeszközök és a rövid lejáratú kötelezettségek aránya tekintetében a vállalkozások likviditási helyzete 1992 és 1996 között lényegében nem változott. 1997-ben viszont a rövid lejáratú kötelezettségek növekedése jelentősen elmaradt a forgóeszközök bővülésétől, így a vállalkozások likviditása 4,5 százalékponttal javult a korábbi évekhez képest.

A forgóeszközök és a rövid lejáratú kötelezettségek 1992 és 1996 közötti szinte változatlan aránya (122%), illetve annak 1997. évi növekedése (127 százalékra) úgy alakult ki, hogy a forrásokon belül a rövid lejáratú kötelezettségek növekedését az eszközökön belül a forgóeszközök növekedése ellensúlyozta, ami az infláció miatt részben a befektetett eszközök relatív leértékelődésének is a következménye. A vállalkozások kötelezettségeinek növekedése tehát abban mutatkozik meg, hogy a befektetett eszközökkel szemben egyre nagyobb mértékben a hosszú lejáratú kötelezettségek és csökkenő mértékben a saját tőke áll.

A vállalkozások kötelezettségeinek hitelekből, szállítói tartozásokból és egyéb forrásokból való finanszírozásának növekedése elsősorban az 50 fő foglalkoztatottnál kisebb vállalkozásokra jellemző, az ennél nagyobb vállalkozásoknál, a vállalkozás méretének növekedésével párhuzamosan egyre nagyobb hányadot képviselnek a saját források.

1997-ben a korlátolt felelősségű társaságok és a részvénytársaságok mérlegeiben szerepelt a vállalkozások összes saját és idegen forrásának több mint 91 százaléka. A maradék kevesebb, mint 9 százalék a többi vállalkozás között oszlott meg, amelyek közül az egyéni vállalkozók és a vállalatok súlya elenyésző. A szövetkezetek a saját tőke vonatkozásában képviseltek nagyobb súlyt (4,4%), míg az egyéb gazdálkodási formába soroltak a rövid lejáratú kötelezettségekből részesedtek nagyobb arányban (4,8%).

A korlátolt felelősségű társaságok, az egyéni vállalkozók és az egyéb formák forrásainak összetétele egymáshoz is, és a 11–50 fős méretű vállalkozások forrásszerkezetéhez is közel áll. A részvénytársaságok és a szövetkezetek forrásainak összetétele hasonló és rokonítható a 300 fő feletti létszámmal működő vállalkozásokéhoz. A vállalatok forrásszerkezete nem hasonlítható egyetlen más gazdálkodási formához és létszámkategóriáéhoz sem.

1997-ben a budapesti székhelyű vállalkozások mérlegeiben szerepelt az összes forrásnak több mint a fele. Nagyjából ugyanilyen arányban részesedtek a fővárosi vállalkozások a saját tőkéből és a rövid lejáratú kötelezettségekből. Ugyanakkor lényegesen, közel tíz százalékponttal (60,9%) magasabb volt a főváros részesedése a hosszú lejáratú kötelezettségekből. A források szerkezete és a régiók gazdasági fejlettségi szintje között nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat. A jelek szerint az egyes régiók vállalkozásainak gazdálkodásában, a források szerkezetének kialakításában nem játszik közvetlen szerepet a régió fejlettségi szintje, hanem más tényezők, például az ágazati szerkezet hatása bizonyul erőteljesebbnek.

A vállalkozások likviditása

A vállalkozások likviditása a vizsgált időszakban – különösen 1996-ig – lényegesen romlott, kötelezettségeik jóval nagyobb ütemben növekedtek, mint forgóeszközeik, illetve forgóeszközeik összetevői. Ez utóbbiak közül is elsősorban a pénzeszközök állomá-

nyának bővülése maradt el a hosszú lejáratú kötelezettségek 4,6-szeres és a rövid lejáratú kötelezettségek 2,6-szeres növekedésétől. A kötelezettségek hat év alatti átrendeződése igen gyorsnak tekinthető, és ezzel az eszközök szerkezetének változása nem tartott lépést. Végül is a likviditási mutatók ennek eredményeként romlottak jelentős mértékben a kilencvenes években.

A gyors likviditási mutatójának kismértékű csökkenését idézte elő az is, hogy a forgóeszközökön belül csökkent a pénzeszközök és kismértékben nőtt a készletek aránya, míg a követelések aránya szinte változatlan maradt. A vállalkozások pénzeszközökkel való ellátottságának relatív és abszolút romlását mutatja az is, hogy a pénzeszközök növekedése elmaradt az inflációs rátától.

A vállalkozások pénzügyi-likviditási helyzetének átfogó jellemzéséhez használatos legfontosabb mutatók 1992 és 1996 között együttesen romlást jeleztek. (Lásd a 6. táblát.) 1997-ben a mutatók értéke ugyan javult, de a likviditás, a gyorsráta és a hitelfedezettség így is elmaradt az 1992. évitől. A likviditási mutatók értéke az időszak egészében nem érte el az általánosan elfogadott (banki minősítés szerint értelmezett) szintet, így elmondható, hogy a vállalkozások egésze egyre inkább hitelképtelenné vált az elmúlt években.

6. tábla

A vállalkozások likviditási mutatói 1992 és 1997 között

Év	A likviditás (százalék)	A likviditás I. (százalék)	A likviditás II. (százalék)	A gyorsráta- mutató	A hitelfedezettség (százalék)
az időszak végén, folyó áron számítva					
1992	100,1	122,7	63,0	0,24	59,6
1993	97,3	122,1	64,1	0,24	58,1
1994	93,2	121,6	64,5	0,23	57,1
1995	91,2	122,7	64,0	0,20	58,8
1996	89,0	122,7	64,4	0,20	58,4
1997	91,2	127,2	68,2	0,21	59,0

Forrás: Mutatószámok az éves beszámolóiból Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt. Budapest. 1993.

A mutatók magyarázata:

1. Likviditási mutató: a teljes forgóeszköz-állomány – vagyis a likvid és kevésbé likvid eszközök – együttes összege a hosszú és rövid lejáratú kötelezettségekhez viszonyítva (százalék). A vállalkozás fizetőképességét általánosan jellemző mutató annyiban, hogy a hosszabb távú kötelezettségek milyen arányát fedezik a likvid tehető eszközök. Ez a mutatószám azonban a vállalkozás pillanatnyi likviditási helyzetének megítélésére csak korlátozottan alkalmas.

2. Rövid távú likviditás I.: arról tájékoztat, hogy a különböző likviditási fokozatú eszközök összege – a forgóeszközök – hány százalékát fedezik a rövid távú kötelezettségeknek. A vállalkozás pénzügyi helyzetének megítéléséhez a forgóeszközök struktúráját a likviditás mértéke szempontjából is értékelni kell. A mutatószám a nemzetközi gyakorlatban általában 200 százalék körül elfogadható.

3. Rövid távú likviditás II.: a mutató a követelések nélküli forgóeszközök arányát (százalék) mutatja a rövid lejáratú kötelezettségekhez viszonyítva. A forgóeszközökön belül ugyanis a követelések számos eleme tartalmazhat bizonytalan, a rövid lejáratú kötelezettségek közvetlen fedezeteként szóba nem jöhető összeget.

4. Gyorsráta mutató: a teljesen mobil pénzeszközök arányát mutatja a rövid lejáratú kötelezettségekhez viszonyítva. Ez lényegében arról tájékoztat, hogy a rövid lejáratú kötelezettségek mekkora hányadára nyújtanak fedezetet a likvid pénzeszközök. A vállalkozás számára az a kedvező, ha ez az arány egyre növekvő, ami az azonnali fizetőképesség javulását jelzi, értéke általában 1,6-1,8-nál elfogadható.

5. Hitelfedezettségi mutató: arról tájékoztat, hogy a vállalkozás követelései milyen mértékben (százalék) fedezik a rövid lejáratú kötelezettségeket. A mutató értéke akkor kedvező, ha 100 százaléknál magasabb, vagyis ha a vállalkozás adóssai nagyobb összeggel tartoznak, mint amekkorával a vállalkozás tartozik hitelezőinek.

A vállalkozások likviditási-pénzügyi helyzete vállalkozástípusonként természetesen igen változatos képet mutat. Így a vállalkozás mérete, gazdálkodási formája vagy területi

elhelyezkedése szerint nagyon eltérő értékekkel találkozhatunk, de a legtöbb esetben kimutatható, hogy a méret, a forma és a régió együttesen nagymértékben hatnak a vállalkozások likviditásának alakulására, és a jellemző tendenciákon belül lényegesen különböző, az adott vállalkozási típusra jellemző mutatóértékek kialakulását eredményezik.

7. tábla

A likviditási mutatók értéke a vállalkozások mérete szerint

Méretkategória (fő)	A likviditás (százalék)	A likviditás I. (százalék)	A likviditás II. (százalék)	A gyorsráta- mutató	A hitelfedezettség (százalék)
	az időszak végén, folyó áron számítva				
	1992-ben				
0	87,23	116,31	62,41	0,36	53,90
1–10	94,53	109,29	39,72	0,32	53,53
11–20	87,79	100,88	37,59	0,25	54,39
21–50	83,12	99,48	66,67	0,24	50,78
51–300	106,05	131,95	191,49	0,22	61,82
301–1000	114,96	135,53	188,65	0,18	65,53
1000 felett	100,45	128,74	239,72	0,22	63,11
	1996-ban				
0	68,46	114,93	58,60	0,22	56,33
1–10	79,05	108,91	61,61	0,27	47,30
11–20	93,26	123,13	60,85	0,23	62,28
21–50	90,07	117,15	59,69	0,18	57,46
51–300	101,00	130,22	68,49	0,33	61,73
301–1000	95,05	129,87	69,50	0,16	60,38
1000 felett	93,96	130,30	66,13	0,18	64,16
	1997-ben				
0	64,3	114,6	63,0	0,24	51,6
1–10	82,1	116,5	65,8	0,29	50,7
11–20	85,2	115,4	58,5	0,24	56,9
21–50	101,2	127,4	68,4	0,21	59,0
51–300	101,5	137,2	77,1	0,20	60,1
301–1000	97,3	130,8	66,9	0,14	63,9
1000 felett	98,0	134,6	68,6	0,18	66,1

A vállalkozások méretével kapcsolatban megállapítható, hogy általában – a gyorsráta kivételével – a vállalkozás méretének növekedésével együtt a vállalkozás likviditási helyzete is jobb, mint a kisebb vállalkozásoké. A gyorsráta esetében, tehát a rövid lejáratú kötelezettségek és a likvid pénzeszközök aránya alapján eltérő következtetésre jutunk, ennél a mutatónál általában a kisebb vállalkozások helyzete kedvezőbb a nagyobbakénál. Ez pedig azt jelenti, hogy a nagyobb vállalkozások kedvezőbb likviditása alapvetően a készletek és a követelések nagyobb súlyának tulajdonítható.

A pénzeszközöknek nemcsak a relatív súlya, de az abszolút értéke is figyelmet érdemel. Ebből kiviláglik, hogy a kisvállalkozások összességében nagyobb pénzállománnyal gazdálkodtak, mint a nagyobb vállalkozások. 1997-ben az 50 fő alatti vállalkozások mérlegében összesen 611 milliárd forint, míg az 50 fő feletti vállalkozásoknál 508 milliárd

forint pénzeszköz szerepelt. A két csoport részesedése az összes forgóeszközből, valamint az összes pénzeszközből éppen fordított: az előzőből 42, illetve 58, az utóbbiból 55, illetve 45 százalék a kisebb és a nagyobb vállalkozások részesedése. Külön is kiemelésre méltó az 1–10 fős vállalkozások csoportja, mert az összes pénzeszköznek több mint egynegyedével (26%), a forgóeszközöknek csak 18 százalékaival ezek rendelkeztek.

Az 1992. és 1997. évi likviditási mutatók áttekintésekor érdemes felfigyelni az 51–300 fős csoport likviditási helyzetének relatív javulására. (Lásd a 7. táblát.) Ez a javulás viszonylagos azért, mert a tendenciának megfelelően a likviditás ezeknél is romlott, de a romlás mértéke a többi csoporténál mérsékelt volt. Ugyancsak említésre méltó, hogy a likviditás II. mutató e csoportban 1992-ről 1996–1997-re közel harmadára esett.

A gazdálkodási formák szerint vizsgálva a vállalkozásokat, mindenekelőtt a forgóeszköz-állomány szerkezetét érdemes szemügyre venni, mert ez részben megmagyarázza az egyes formák likviditási helyzetének alakulását. A korlátolt felelősségű társaságok forgóeszközeinek szerkezete a kisebb vállalkozásokéhoz áll közel, a likviditási mutatók értékei is ezekkel mutatnak hasonlóságot. A részvénytársaságok a 21–300 fős méretű vállalkozásokhoz hasonulnak. A pénzeszközök vonatkozásában a szövetkezetek részben a részvénytársaságokhoz állnak közel, de készletállományuk aránya jelentősen meghaladja bármelyik vállalkozási formáét. Az egyéni vállalkozások és az egyéb gazdálkodási formák a legkisebb vállalkozásokhoz hasonlítanak azzal a különbséggel, hogy pénzeszközök aránya kiugróan magas. A 207 vállalat forgóeszközeinek szerkezete teljesen eltér a többi vállalkozásétól és híven tükrözi az átmeneti állapot jegyeit: magas pénzeszköz- (1996-ig) és követelésállomány, alacsony készletállomány.

1996-ban az összes forgóeszköz 89 százaléka két gazdálkodási formánál, a korlátolt felelősségű társaságoknál és a részvénytársaságoknál összpontosult. Ugyanakkor 10 százalékponttal kisebb, 79 százalék volt e társaságok részesedése az összes pénzeszközből, 1997-ben tovább nőtt e két gazdálkodási forma részesedése (91, illetve 86 százalékra), és a forgóeszközök, valamint a pénzeszközök közötti eltérés a felére csökkent.

A likviditási mutatók szerint 1992 és 1997 között a vállalatok és a szövetkezetek likviditási helyzete relatív és abszolút mértékben is javult. Erőteljesen romlott ugyanakkor az egyéni vállalkozások és az egyéb vállalkozások, 1996-ig kisebb mértékben romlott, majd 1997-ben javult a korlátolt felelősségű társaságok és a részvénytársaságok likviditási helyzete.

A vállalkozások forgóeszközeinek összetétele régiók szerint is jellegzetes különbségeket mutat: azonos pénzeszközarány mellett a fejlettebb régiók felől az elmaradottabbak felé haladva növekszik a készletek aránya és csökken a követelésállomány részesedése. Ez nem tekinthető véletlenszerűnek, mert a vizsgált időszakban az összetétel viszonylagos stabilitást mutatott, néhány százalékpontos elmozdulások mellett nagyjából állandónak bizonyult.

1997-ben a forgóeszközök folyó áras értékének a fele a budapesti székhelyű vállalkozások mérlegeiben szerepelt, és e vállalkozásoké volt a követeléseknek és a pénzeszközöknek 55 százaléka. A készletállománynak ugyanakkor csak kétötödével rendelkeztek a régió vállalkozásai. A főváros után az észak-dunántúli és az alföldi régió vállalkozásai mutattak ki a többiekét lényegesen meghaladó készlet-, követelés-, és pénzeszköz-állományt. A gazdaságilag fejletlenebbnek számító Északi-hegyvidéken és az Alföldön működő vállalkozások likviditási helyzete mind relatív, mind abszolút mértékben javult

1992 és 1997 között. Jelentősen romlottak ugyanakkor az észak-dunántúli vállalkozások likviditási mutatói. A fővárosi és a Pest megyei székhelyű vállalkozások likviditási helyzete az általános tendenciának megfelelően romlott, és mindvégig a leggyengébbnek mutatkozott a vizsgált években. Összességében a fejlettebb régiókban a likviditás gyengült, az elmaradottabb térségekben kisebb-nagyobb mértékben erősödött.

A vállalkozások tulajdonosi szerkezete

A források szerkezetének, valamint a likviditási helyzetnek a vizsgálatok már érintettük a vállalkozások saját forrásait, szembeállítva az idegen forrásokkal, a kötelezettségekkel. A következőkben a saját forrásoknak, vagyis a vállalkozások saját tőkéjének a szerkezetét tekintjük át, különös tekintettel a tulajdonosi szerkezetre.

A jelenlegi szabályozás szerint a saját források összetevői a következők: jegyzett tőke, tőketartalék, eredménytartalék, áthozott veszteség, mérleg szerinti eredmény. A társaságiadó-bevallásokban jegyzett tőkeként kell kimutatni a cégbíróságon bejegyzett törzstőkét, részvénytőkét, alapítói vagyont, szövetkezeti vagyont, szövetkezetnél lévő állami vagyont, szövetkezeti üzletrészt, vagyonrészt. (A jegyzett tőkét a társasági szerződésben rögzített névértéken kell a bevallásokban szerepeltetni.) A tőke- és az eredménytartalék forrása a (pozitív) mérleg szerinti eredmény. E kétféle tartalék közötti különbség elsősorban nem a képzés módjában, hanem a felhasználás lehetőségeiben nyilvánul meg. (A tőke- és az eredménytartalékot a tanulmányban összevontan szerepeltetjük.)

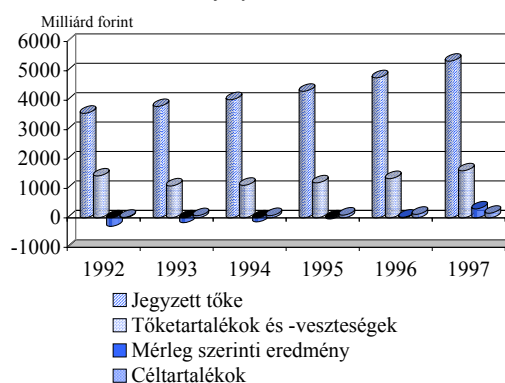
A tőke- és az eredménytartalék, valamint a jegyzett tőke arányának vizsgálata értékes elemzési szempontot kínál a vállalkozások prosperitásának, bővülési képességének elemzéséhez: minél nagyobb e tartalékok aránya a jegyzett tőkéhez viszonyítva, annál inkább képes volt a vállalkozás az alapítás időpontjához képest eszközeinek és forrásainak bővítésére. (Az elemzés korlátozó tényezője az infláció, mert amíg a jegyzett tőkét mindig eredeti összegben („változatlan áron”) tartják nyilván, addig a tartalékok vegyes áron szerepelnek a kimutatásokban, így a vizsgált vállalkozás saját tartalékainak bővülése az infláció mértékével túlértékelt az alapítói vagyonhoz képest.) Az áthozott veszteségeken belül megkülönböztetjük a vállalkozás alapításával összefüggő és a folyamatos gazdálkodással, üzletmenettel kapcsolatos veszteségeket. A hatályos jogszabályok szerint az előbbi korlátlan ideig, az utóbbi maximálisan öt évig határozható el. A mérleg szerinti eredmény 1992 óta az adózás utáni (tiszt) eredményt jelenti (korábban az adózás előtti eredményt jelentette).

A céltartalékok nem részei a saját tőkének, de a saját forrásokhoz tartoznak, képzésüket a számvitelről szóló törvény szabályozza. Az ennek megfelelően képzett céltartalékok bizonyos hányadát a társasági adóról szóló törvény ráfordításnak ismeri el, és az adó alapját csökkentő tételként kezeli.

1992 és 1997 között a vizsgált vállalkozások saját forrásai 54 százalékkal gyarapodtak, ami lényegesen alacsonyabb ütemet jelent, mint amilyen az inflációs ráta volt. A legnagyobb mértékben, közel nyolcszorosukra, az áthozott (kumulált) veszteségek és a céltartalékok növekedtek. Az 1992. évi mérleg szerinti negatív eredmény (-289 milliárd forint) 1996-ra pozitívvá változott (24 milliárd forint), majd 1997-ben jelentős összeget tett ki (305 milliárd forint). A jegyzett tőke valamint a tőke- és eredménytartalék az összes saját forrással közel megegyező mértékben növekedett, növekedésük különbsége

kevesebb mint 2 százalékpont, ami a jegyzett tőkéhez viszonyítva érzékelhetetlen tőke- és eredménytartalék-bővülést jelentett. A jegyzett tőke aránya mind a saját tőkén belül, mind a tőke- és eredménytartalékhoz viszonyítva 1993-ban közel 5 százalékponttal nőtt, majd ezt követően az egész időszakban csökkent, és 1997 végén a jegyzett tőke aránya két százalékponttal kisebb lett az 1992. évinél.

4. ábra. A saját források összetevői

A saját tőke összetételében a vállalkozásokat a foglalkoztatott-létszám nagysága szerint vizsgálva az időszak folyamán jelentős változások észlelhetők. Az évtized elején a vállalkozások két csoportra szakadtak: az 1–10 fős és az 1000 fő feletti vállalkozások a tőke- és eredménytartaléknak a jegyzett tőkéhez viszonyított viszonylag magas arányában, valamint a negatív mérleg szerinti eredmény és az áthozott veszteség minimális szintjében mutattak közös, a többitől eltérő vonásokat. Az évtized középső harmadának végén az előbbi mutatóban meglévő különbségek csökkentek, az arány kiegyensúlyozottabbá vált az egyes csoportok között. Ez úgy következett be, hogy a ráta az 1–10 fős vállalkozásoknál lényegesen csökkent, míg a többi kategóriánál növekedett. A másik lényeges változás 1992-höz képest az volt, hogy egyértelmű fordított kapcsolat alakult ki a vállalkozások létszám szerinti nagysága és a felhalmozott veszteség tömege között, azaz az áthozott kumulált veszteség csoportonként a vállalkozás méretkategóriájának növekedésével együtt csökkent.

A vállalkozások áttekintésekor meg kell említeni, hogy a vizsgált időszak második felében egyetlen csoportnál, a 0 fős vállalkozásoknál nem jelentéktelen vagyonszűnés következett be, azaz az áthozott veszteségek, valamint a mérleg szerinti eredmény együttes (negatív) értéke meghaladta a tőke- és az eredménytartalék együttes összegét. A vagyonszűnés szinte teljes egésze a 0 fős korlátolt felelősségű társaságoknál és az egyéb formáknál keletkezett, kis hányada pedig a vállalatoknál és a szervezeteknél alakult ki. Az ebbe a csoportba tartozó korlátolt felelősségű társaságok és betéti társaságok az árbevétel és a mérlegfőösszeg nagyságát tekintve is valódi mikrovállalkozások, családi alapon működő gazdasági társaságok, amelyeknél a költségek elszámolásakor és így az eredmény kialakításakor lehetőség van a családi (magán-) végsőfogyasztás egy részének és a vállalkozói tevékenységhez kötődő költségeknek, ráfordításoknak az összemosására. E lehetőség kihasználása annál is inkább valószínűsíthető, mert ezek a vállalkozások méretükönél fogva nem rendelkeznek hosszabb távra kielégítő tartalékokkal, tehát a tartós

veszteség esetén gazdálkodásuk finanszírozhatatlan. Ezt támasztják alá, bár nem teljes bizonyító erővel, a vállalkozások számára vonatkozó adatok, amelyek szerint a korlátolt felelősségű társaságok és a betéti társaságok száma növekedésének a lendülete 1997-ben sem vesztett erejéből, szemben az egyéni vállalkozásokkal, amelyeknél már 1995-ben megkezdődött a csökkenés.

A gazdálkodási formák közül 1992-ben még nagy súlyt képviseltek az összes saját tőkén belül a vállalatok és a szövetkezetek forrásai. Helyüket a gazdasági átalakulás során a kilencvenes évek közepére a korlátolt felelősségű társaságok és a részvénytársaságok vették át, amelyek együttesen az évtized második felére az összes saját tőke több mint 90 százalékával rendelkeztek. A tőke- és eredménytartalék jegyzett tőkéhez viszonyított arányának nagyságát tekintve 1992-ben a vállalatok és a részvénytársaságok mutattak hasonlóságot, míg a korlátolt felelősségű társaságok, a szövetkezetek, és az egyéb vállalkozási formák jól elkülöníthető másik csoportot alkottak. (Az egyéni vállalkozások tartalékai nem érték el a milliárdos nagyságot.) Az évtized második felére a vállalatok tartalékai lényegében (a vállalatok átalakulásával párhuzamosan) elfogytak. Az aránybeli hasonlóságok, illetve különbségek továbbra is megmaradtak a részvénytársaságok, valamint a korlátolt felelősségű társaságok és a szövetkezetek között. Az egyéni vállalkozások és az egyéb vállalkozási formák ugyanakkor abszolút értelemben is és a jegyzett tőkéjükhöz képest is jelentős tőke- és eredménytartalékot képeztek. Ezzel kapcsolatosan érdemes felfigyelni arra, hogy 1992-ben csak két csoport mérleg szerinti eredménye volt pozitív, továbbá 1996-ban is a valós súlyuknál jóval nagyobb arányban részesedtek az összes mérleg szerinti eredményből.

A vállalatoknál 1996-ban, az egyéb gazdálkodási formáknál 1996-1997-ben jelentős vagyronvesztés következett be. Az előbbieket vagyronvesztése átalakulásukkal kapcsolatos, és nem tekinthető „természetellenesnek”. Az utóbbiaknál ugyanakkor látszólagos ellentmondás alakult ki az előző és a jelen megállapítás között. Az ellentmondást a betéti társaságok méret szerinti áttekintése oldja föl, mert ebből nyilvánvalóvá válik, hogy vagyronvesztés a 0–10 főt foglalkoztató vállalkozásoknál, felhalmozás – az 51–300 főt foglalkoztatók kivételével – az ennél nagyobb társaságoknál következett be.

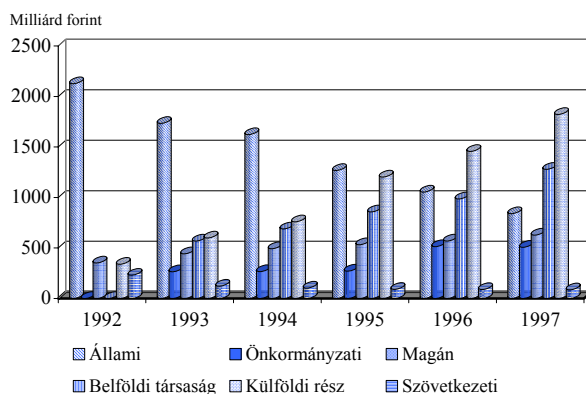
A jegyzett tőke 52 százaléka a fővárosban bejegyzett vállalkozásoké volt, és ez az elmúlt évek során nem változott. Csökkenő mértékű volt, de a jegyzett tőke arányát meghaladta a budapesti vállalkozások tőke- és eredménytartalék-képzése is. 1992-ben az áthozott veszteség és a negatív mérleg szerinti eredmény közel fele a fővárosban keletkezett. 1996-ban már csak a budapesti székhelyű vállalkozások mérleg szerinti eredménye volt negatív, és az áthozott veszteség közel 60 százaléka is ezektől származott. A vizsgált időszak végén viszont a fővárosi vállalkozások eredménye is pozitív lett, és ezeknél jelentkezett az összes mérleg szerinti eredménynek több mint egyharmada.

A tőke- és eredménytartalék jegyzett tőkéhez viszonyított arányában az elmúlt években a területek között kiegyenlítődési folyamat játszódott le. 1992-ben a Dél-Dunántúlon és a fővárosban a mutató értéke lényegesen magasabb volt, mint az ország többi részében. 1996-1997-re az egyes régiók közötti különbségek jelentősen mérséklődtek annak köszönhetően, hogy a vidéki régiókban a mutató értéke emelkedett, Budapesten nem változott, a Dél-Dunántúlon pedig jelentősen csökkent.

A jegyzett tőke – a tulajdonosi szerkezet – összetételének vizsgálatakor a megfigyelt sokaság kisebb az alapsokaságnál, ugyanis a társaságiadó-törvény hatálya alá tartozó

egyszeres könyvvitelt vezető vállalkozások adóbevallásában nem szerepel a jegyzett tőke tulajdonosi részletezése. Ez a csökkenés azonban csak kis mértékű, így a kettős könyvvezetésűek vagyoni struktúrájából megbízható következtetések vonhatók le a vállalkozások egészére vonatkozóan.

5. ábra. A jegyzett tőke összetevői

A jegyzett tőke összetevői közül 1996-ig a privatizáció következtében tartósan csökkenő állami vagyonrész képezte a legnagyobb hányadot. 1996-ban a legterjedelmesebb résszé a külföldi részesedés vált, aránya ekkor elérte a 30 százalékot, 1997-ben pedig a 34 százalékot, azaz az évtized második felében a társaságok induló vagyonának átlagosan minden harmadik forintját külföldi vállalkozó bocsátotta rendelkezésre. Minden negyedik forint viszont belföldi társaságtól származott, és a magántulajdon 12 százalékkal részesedett. Számottevő még az önkormányzatok tulajdoni része (9,5%). A jegyzett tőke további elemei – Munkavállalói Részvény Program (MRP)³ és a szövetkezeti vagyonrész, valamint az egyéb tulajdonrész aránya – csak néhány százalékot tettek ki.

Az összes jegyzett tőkéből a legkisebb részt a 11–50 főt foglalkoztató vállalkozások tőkéje jelentette. Ugyanakkor, ellentétben azzal az általános iránnyal, miszerint a vállalkozás méretével együtt nő a jegyzett tőkében az állami tulajdon aránya, 1996-ban a 11–20 fős, 1997-ben pedig az 1–10 fős, tehát a legkisebb méretű vállalkozások körében kiugróan magas volt az állami tulajdoni rész. Ennek magyarázata az, hogy ebbe a csoportba bekerült néhány olyan vállalat és részvénytársaság is, amelyek valójában nem kisvállalkozások, hanem az átalakulás valamilyen stádiumában lévő nagyvállalkozások voltak. Erre utal, egyrészt az ebbe a csoportba került vállalatok jegyzett tőkéjének nagysága, másrészt a tartós állami tulajdoni rész igen magas aránya.

A vállalkozás mérete és a jegyzett tőke összetevőinek alakulása közötti kapcsolatok közül a vállalkozási méret és az állami tulajdoni rész összefüggés mellett a vállalkozási méret és az önkormányzati tulajdoni rész összefüggést kell kiemelni. E kapcsolat erősödése azt fejezi ki, hogy az egyre nagyobb vállalkozások tulajdonosai között egyre nagyobb tulajdonosi szerepet játszanak az önkormányzatok. Az önkormányzati tulajdoni

³ Az MRP (Munkavállalói Részvény Program) az állami vagyon privatizálásának egyik ritkán alkalmazott eszköze volt, melynek során a dolgozók vagyónrészt szerezhettek a jogutód vállalkozásban.

hányad a legmagasabb a 1000 főnél több foglalkoztatottal működő vállalkozásoknál, ahol elérte a 21 százalékot.

A magántulajdon aránya a jegyzett tőkében az előzőkkel éppen fordított irányt mutat: minél nagyobb egy vállalkozás, általában annál kisebb tőkéjében a magántulajdoni hányad. Magyarországon a magántulajdoni rész a majdnem legkisebb, az 1–10 főt foglalkoztató vállalkozásoknál a legnagyobb, részesedése meghaladta az egyharmadot, azaz a jegyzett tőke minden harmadik forintja magánszemélyektől származott.

A belföldi társaságok tulajdoni része igen karakterisztikus: aránya legnagyobb a 0 fős vállalkozásokban (55%), legkisebb az 1000 fő feletti vállalkozásokban (16%). A külföldi tulajdoni rész viszont a többivel szemben nem jelez összefüggést a vállalkozás méretével. A legjobban az 51–300 főt foglalkoztató vállalkozásokban nyert teret, a jegyzett tőke több mint 40 százalékával, a legkevésbé az 1–20 fő közötti vállalkozásoknál épült be a jegyzett tőkébe a külföldi partner.

A gazdálkodási formákat tekintve meg kell ismételni azt a többször megfogalmazott megállapítást, miszerint az évtized második harmadának végére a gazdasági átalakulás eredményeként megszűnt a vállalatok és a szövetkezetek dominanciája, a jegyzett tőke egésze és annak egyes alkotóelemei is túlnyomórészt a korlátolt felelősségű társaságok és a részvénytársaságok kezében összpontosultak. E két gazdálkodási forma vagyonának összetétele között azonban jellegzetes különbségek mutatkoztak. Az átalakulások során az állami vagyon a vállalatoktól döntően a részvénytársasági formában működő vállalkozásokhoz került, így az összes jegyzett tőke állami tulajdonú hányadának 90 százaléka a részvénytársaságok tőkéjében található. Ugyanilyen arányt mutat az önkormányzati tulajdonnak a részvénytársaságokhoz került része. Abszolút értékben meghaladta a részvénytársaságok részesedése az ötven százalékot az összes belföldi társasági tulajdoni rész és az összes külföldi tulajdoni rész birtoklásában. Ugyancsak abszolút értékben viszont a korlátolt felelősségű társaságok és a szövetkezetek közel azonos mértékben rendelkeztek a magántulajdoni rész 80 százaléka felett. Ezek alapján némiképp leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy a közösségi (állami, önkormányzati) tulajdoni rész a részvénytársaságok, míg a magán eredetű tulajdoni rész a korlátolt felelősségű társaságok jegyzett tőkéjét gyarapította. Végül a teljesség kedvéért meg kell említeni a szövetkezeti tulajdoni rész megoszlását. Ennek kétharmada magától értetődően a szövetkezetek jegyzett tőkéje, egyharmad része pedig fele-fele arányban a korlátolt felelősségű társaságok és a részvénytársaságok tőkéjében jelent meg.

Az abszolút nagyságok mellett érdemes néhány észrevétel erejéig a jegyzett tőke összetevőinek viszonylagos értékeire is kitérni. Az egyéb vállalkozási formák két szempontból is figyelmet érdemelnek, egyrészt az állami tulajdon, másrészt a külföldi részesedés magas hányada miatt. A korábbiakból is látható volt, és ezt a nemzetközi tapasztalatok is alátámasztják, a vállalkozások formája és a vállalkozások mérete között szoros kapcsolat van. Magyarországon a mikro-, a kis- és a középvállalkozások általában egyéni vállalkozás, betéti társaság, szövetkezet, korlátolt felelősségű társaság formában, míg a nagyobb vállalkozások korlátolt felelősségű társaság, részvénytársaság, vállalat formában működnek (működtek). Ez utóbbiak jegyzett tőkéjében jelentős állami tulajdoni hányad, illetve külföldi részesedés található. A kilencvenes évek elején a vállalatok átalakulásakor, vegyes vállalkozások létrehozásakor nem volt ritka az állami vagyonnak betéti társaságokba kerülése sem. Ezek a betéti társaságok viszont természetesen már alapítá-

sukkor sem voltak igazi kisvállalkozások, alapító vagyonuk lényegesen meghaladta a kisvállalkozások átlagos saját tőkéjét. A mérlegfőösszeg vizsgálatából kitűnik, hogy lényegében ezeknek a nagyobb vállalkozásoknak a jegyzett tőkéjében összpontosult az állami tulajdoni rész és a külföldi részesedés 80-90 százaléka, miközben számuk az egyéb vállalkozási formáknak csak töredéke.

A saját tőke összetételét régiók szerint vizsgálva már szó volt arról, hogy a jegyzett tőke több mint fele (52 százaléka) a budapesti székhelyű vállalkozások mérlegeiben jelenik meg. Tekintettel a főváros túlsúlyára, a nagy országos állami vállalatok fővárosi illétőségére, aligha meglepő, hogy a vizsgált időszak végén a jegyzett tőkében az összes állami és az összes önkormányzati tulajdonnak több mint hetven százaléka a budapesti székhelyű vállalkozások birtokában volt. Annál meglepőbb viszont, hogy a magántulajdoni rész mindössze 29 százalék volt, kevesebb mint az alföldi régió részesedése az összes magántulajdonból.

Az egyes régiók között a jegyzett tőke összetevőinek megoszlását illetően lényeges különbségek mutatkoznak. Már az abszolút számok is jelezték, hogy a budapesti székhelyű vállalkozások jegyzett tőkéjében a legmagasabb az állami és az önkormányzati tulajdon együttes aránya. Ugyanakkor a legkevesbé „társadalmisítottak” Pest megye vállalkozásai, ahol az állami és az önkormányzati tulajdon aránya együttesen sem éri el a 8 százalékot. A többi régióban az állami és az önkormányzati tulajdoni hányad a két szélső pont, a fővárosi és a Pest megyei érték között található. A magántulajdon aránya az alföldi régióban a legmagasabb, Budapesten a legkisebb, mindössze egyötöde az alföldinek, míg a többi régióban közel azonos. A belföldi társaságok tulajdoni részének aránya a Dél-Dunántúlon emelkedik jelentősen az átlagos fölé, a többi területen az egymás közötti eltérés nem számottevő. A külföldi részesedés a Pest megyei vállalkozásoknál a legnagyobb, a jegyzett tőke minden második forintja nem hazai eredetű. Ezzel szemben a Dél-Dunántúlon a vállalkozások jegyzett tőkéjének csak minden ötödik egysége származott külföldről.

*

A tanulmány részben a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisára, nagyrészt viszont a vállalkozások adóbevallásaira támaszkodva elemezi a vállalkozások helyzetének alakulását az 1992–1997-es időszakban. A vizsgálat a pénzügyi jellegű intézményeket leszámítva jól reprezentálja a magyarországi vállalkozásokat, így elengedhetetlen kiegészítője a nemzetgazdaság makroszintű elemzésének. A tanulmány legfőbb következtetései az alábbiak.

Az adatok tükrében határozottan úgy látszik, hogy a vállalkozások expanziója 1995-1996 táján véget ért. Kialakult az új szervezeti struktúra, és a továbbiakban már az új és a megszűnő, a felkapaszkodó és a visszacsúszó vállalkozások belső szerkezeti átalakulásának jut a főszerep. A belső szerkezeti átalakulás folytatódására annál is inkább szükség lesz, mert a vállalkozási expanzió teljesen természetes módon eddig elsősorban a kisvállalati kört szélesítette, miközben a középvállalkozások körének kívánatos erősödése még nem volt megfelelő.

A szervezeti átalakulás egyik legfontosabb eleme az volt, hogy a korábbi állami vállalat és szövetkezet kettőt a betéti társaságok, a korlátolt felelősségű társaságok és a

részvénytársaságok hármasa, a centralizált szervezeti felépítést pedig a különböző méretű vállalkozások váltották fel.

Miközben az állami vagyon privatizálása, a szervezeti struktúra átalakulása óhatatlanul együtt járt a gazdasági szereplők együttes teljesítményének romlásával, addig a vizsgálatokból az is kiviláglik, hogy az új szervezeti rendszer fokozatos kiépülésével és megszilárdulásával párhuzamosan a vállalkozások teljesítménye is növekedett. Az együttes nyereség növekedése ugyanakkor a nyereség tömege és a felhasznált eszközök nagysága közötti eltérés következtében még csak alig érzékelhető módon jelenhetett meg a vállalkozások likviditási helyzetének javulásában.

A szerkezeti átalakulásnak és a teljesítmény javulásának az egyik pozitívan értékelhető következménye volt az a regionális változás, hogy 1997-re az export vonatkozásában a főváros dominanciáját az észak-dunántúli nagytérség megtörte. Ez azért kedvező, mert úgy következett be, hogy eközben a budapesti vállalkozások is jelentősen növelték exportteljesítményüket.

TÁRGYSZÓ: Vállalkozások.

SUMMARY

In the last decade the Institute for Economic Analysis and Informatics of the CSO (ECOSTAT) has performed a long run research program on the activity of the Hungarian companies. Nevertheless this is the first time that besides the usual annual report, a time series analysis covering 6 years is published by the Institute. This study summarizes the most important topics and conclusions of the volume published by the same Institute in December, 1998. Based on the data set of the CSO as well as that of the ECOSTAT referring to the period of 1992–1997, the paper shows the movement of the expansion of the companies, the changes in their structure (by size, form and region), the fundamental elements of their activity like the movement of the incomes and expenses, the structure of the assets, the shifts in their position of liquidity. One of the most remarkable moments of the period under review was the restructuring ownership of the companies. This problem is investigated in the paper in detail, highlighting the different stages of the process in which the former ownership structure is replaced by a new one.